

مرکز وکلای قوه قضاییه خراسان رضوی

واحد به مرکز وکلای قوه قضاییه خراسان رضوی

فصلنامه علمی تخصصی حقوق وکیل دعاوی

وابسته به مرکز وکلای قوه قضاییه خراسان رضوی

دوره ۱، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۴، صص: ۷۱-۵۳

چالش‌های حقوقی ضبط، نگهداری و استرداد اموال با رعایت حقوق متهم، شاکی و اشخاص ثالث

نویسندگان:

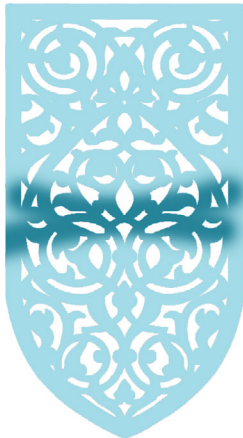
محمد خانی

URL: <https://www.vakildaavirazavi.ir/>

DOI: <https://doi.org/10.22034/vd.2025.729003>

COPYRIGHTS

© 2025 by the authors. Licensee Khorasan Razavi Center of Attorneys – Judiciary. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

فصلنامه علمی تخصصی حقوق وکیل دعاوی

Journal of Vakil Daavi

دوره یک، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۴، صص: ۷۱-۵۳

Vol 1, No 2, 2025, P: 53-71

چالش‌های حقوقی ضبط، نگهداری و استرداد اموال با رعایت حقوق متهم، شاکی و اشخاص ثالث

محمد خانی

استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد نیشابور، دانشگاه آزاد اسلامی، نیشابور، ایران
Email: mohammad.khani@iau.ac

چکیده

قاچاق یک معضل اجتماعی است که آثار زیان‌باری برای جامعه دارد و در خصوص خرید، فروش و نگهداری مهمات غیرمجاز در استان به دلیل ویژگی‌ها و حساسیت‌های خاص و با توجه به آن در دهه اخیر کمتر مورد مطالعه قرار گرفته است. بنابراین هدف از انجام این تحقیق پدیدارشناسی تجربه زیسته قاچاقچیان اسلحه می‌باشد. روش تحقیق استفاده شده، توصیفی-تحلیلی است، ابزار گردآوری پرسشنامه می‌باشد که به صورت تصادفی بین ۱۰۰ نفر از متهمان و مجرمان جرایم مرتبط در شهر مشهد توزیع و اطلاعات آن بدست آمد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخص‌های آمار توصیفی فراوانی، درصد، میانگین، انحراف معیار و شاخص‌های آمار استنباطی استفاده شده است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که قاچاقچیان اسلحه در بسیاری از موارد با آگاهی کامل از وضعیت مالیات زمین و سوء استفاده از آن این کار را انجام می‌دهند و پیشنهاد می‌شود نیروهای نظامی و انتظامی بیش از پیش اقدام کنند. از طریق دانلود علوم زمین بویژه ژئومورفولوژی جهت انجام ماموریت‌های محوله. همچنین با انجام اقداماتی از قبیل کنترل کافی مرزها و ایجاد اشتغال در جامعه به ویژه در مناطق مرزی و همچنین ایجاد فضای امن در جامعه می‌توان قدرت بازدارندگی قانون مذکور را افزایش داد.

واژگان کلیدی: سلاح، مهمات، قاچاق، خرید و فروش، نگهداری

نهاد ضبط و استرداد اموال ناشی از جرم از مهم‌ترین جلوه‌های اجرای عدالت کیفری است که هم تضمین‌کننده کشف حقیقت و تحقق اهداف مجازات و هم وسیله‌ای برای صیانت از حقوق بزه دیدگان و اشخاص ثالث به شمار می‌رود. مطابق مواد ۲۱۴ و ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، دادگاه مکلف است در ضمن صدور حکم کیفری، تکلیف اموالی را که وسیله ارتکاب جرم یا تحصیل شده از آن بوده یا به هر نحو با جرم ارتباط دارد مشخص کند؛ امری که با تعارض منافع میان شاکی خصوصی، متهم و اشخاص ثالث همراه است. اهمیت این موضوع در آن است که تصمیم دادگاه درباره ضبط یا استرداد اموال نه تنها بر سرنوشت کیفری متهم اثرگذار است بلکه آثار مستقیم و بلندمدتی بر حقوق مالکانه و مالی افراد دارد و در مواردی همچون سرقت، کلاه برداری یا خیانت در امانت، پرسش‌های مهمی در خصوص استرداد عین مال یا الزام به رد مثل و قیمت پدید می‌آورد. همچنین، ضبط یا مصادره اموال به نفع دولت در جرایمی مانند پولشویی و جرایم اقتصادی، چالش‌هایی در برقراری تعادل میان نظم عمومی و حقوق فردی ایجاد کرده است. مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که چگونه می‌توان در اجرای مواد ۲۱۴ و ۲۱۵ قانون، توازن میان ضرورت حفظ نظم عمومی، کشف جرم و جلوگیری از فرار مجرمان با رعایت حقوق متهم، بزه دیده و اشخاص ثالث برقرار ساخت و چه چالش‌های اجرایی نیازمند بازنگری تقنینی و قضایی هستند. اجرای صحیح مقررات مربوط به ضبط و استرداد اموال تضمین‌کننده عدالت کیفری و حقوق بزه دیدگان است، اما اجرای ناصحیح آن می‌تواند به تضییع حقوق اشخاص، طولانی شدن روند دادرسی، تضعیف اعتماد عمومی و پیامدهای اقتصادی و اجتماعی منجر شود. بر همین اساس، این پژوهش باهدف کلی شناسایی و تحلیل چالش‌های اجرایی مواد ۲۱۴ و ۲۱۵ و با اهداف فرعی همچون واکاوی مبانی فقهی و حقوقی، تحلیل آراء وحدت رویه و نظریات مشورتی و آرائه راهکارهای تقنینی و قضایی انجام می‌شود. پرسش اصلی تحقیق این است که مهم‌ترین چالش‌های اجرایی در اعمال این مواد کدام‌اند و چگونه موجب تداخل حقوق شاکی، متهم و شخص ثالث می‌شوند و پرسش‌های فرعی به بررسی مبانی قانونی و فقهی، رویه‌های قضایی موجود و راهکارهای عملی برای رفع مشکلات و برقراری توازن در این حوزه می‌پردازند.

مبحث اول: مفهوم، ماهیت و مبانی ضبط و استرداد اموال

گفتار اول: مفهوم‌شناسی

الف) مفهوم ضبط و استرداد

در لغت، واژه «ضبط» به معنای «گرفتن، نگهداری کردن، مهار کردن و توقیف نمودن چیزی» آمده است.^۱ این

۱. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا، ذیل واژه «ضبط».

واژه در ادبیات حقوقی نیز معنایی نزدیک به همان مفهوم لغوی دارد، یعنی در اختیار گرفتن و مهار قانونی اشیاء یا اموال. در متون فقهی نیز از واژه «ضبط» به معنای حبس و نگهداری اموال استفاده شده است.^۱

«استرداد» در لغت به معنای «بازگرداندن، پس گرفتن و برگرداندن به صاحب اصلی» است.^۲ در فقه اسلامی نیز واژه «رد» به معنای اعاده مال به مالک اصلی، در برابر «غصب» یا «تملک غیرم مشروع» استعمال شده است.^۳

در اصطلاح حقوق کیفری، «ضبط» به معنای توقیف قانونی اموال و اشیایی است که به نحوی با جرم ارتباط دارند؛ خواه این ارتباط مستقیم باشد (مانند آلات جرم) یا غیرمستقیم (مانند اموالی که از عواید جرم تحصیل شده‌اند). این دسته از اموال شامل آلات و ادوات ارتکاب جرم (مانند اسلحه در قتل یا چاقو در سرقت مسلحانه)، اموال ناشی از جرم (مانند پول‌های حاصل از کلاهبرداری یا قاچاق) و اموال خریداری شده از محل وجوه نامشروع (مانند ملکی که از محل عواید پول شویی خریداری شده) هستند.^۴

«استرداد» نیز در اصطلاح حقوق کیفری، به معنای بازگرداندن اموال ضبط شده به ذی حق است. استرداد می‌تواند در جریان تحقیقات مقدماتی (به صورت موقت) یا پس از صدور حکم قطعی دادگاه (به عنوان تکلیف دادگاه) صورت گیرد.^۵

ب) تحلیل مفاهیم مرتبط

قانون مجازات اسلامی در مواد ۲۱۴ و ۲۱۵ میان چند دسته از اموال تفکیک قائل شده است:

۱. آثار و ادله جرم: اشیایی که برای اثبات وقوع جرم ضرورت دارند، مانند اثر انگشت، فیلم دوربین مداربسته یا لباس خونی. ضبط این اموال تنها به منظور کشف حقیقت و ارائه به دادگاه صورت می‌گیرد.^۶
۲. اشیاء حاصل از جرم: اموالی که مستقیماً در نتیجه جرم به دست آمده‌اند، مانند وجوه حاصل از کلاهبرداری یا اموال مسروقه. این دسته معمولاً به شاکی یا بزه دیده بازگردانده می‌شوند.^۷
۳. اشیاء به کاررفته در ارتکاب جرم: وسایل و ابزار مورد استفاده مرتکب در ارتکاب جرم، مانند خودرو در قاچاق یا سلاح در قتل. این اموال بسته به شرایط قانونی ممکن است معدوم، ضبط یا در صورت مشروعیت مالکیت به مالک بازگردانده شوند.^۸

۱. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، ج ۳، ص ۲۲۵.

۲. دهخدا، همان، ذیل واژه «استرداد».

۳. نجفی، محمدحسن، جواهرالکلام، ج ۳۷، ص ۴۵.

۴. اردبیلی، محمدعلی، حقوق جزای عمومی، ج ۲، نشر میزان، ۱۳۹۹، ص ۲۹۸.

۵. شامبیانی، هوشنگ، حقوق جزای عمومی، ج ۱، ص ۳۱۲.

۶. رضایی، حمزه؛ مرادنزادی محمدرضا، واکاوی سیاست جنایی ایران در قبال امحا و مکتوم نمودن آثار و ادله جرم با تأکید بر قوانین و آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ فصلنامه مطالعات حقوق، شماره ۲۳، تابستان ۳۹۷، صص ۲۲۳-۲۳۸.

۷. همان ص ۱۸۵.

۸. خالقی، علی، آیین دادرسی کیفری، ج ۲، نشر میزان، ۱۴۰۰، ص ۱۷۴.

ج) تمایز ضبط، مصادره، توقیف و تأمین دلیل

تمایز «ضبط» با نهادهای مشابه اهمیت بسیاری دارد. توقیف اقدامی موقتی است که در مرحله تحقیقات کیفری به عنوان قرار تأمین صادر می‌شود، هدف آن جلوگیری از انتقال یا تلف اموال و تضمین کشف جرم است؛^۱ اما مصادره یک مجازات مستقل و شدید است که تنها در صورت تصریح قانونی و با حکم قطعی دادگاه اجرا می‌شود. مصادره به معنای انتقال قطعی مال به مالکیت دولت است و با ضبط یا رد مال تفاوت ماهوی دارد.^۲ به عبارتی دیگر، «توقیف» صرفاً بازداشت موقت مال است و مالکیت را از بین نمی‌برد، درحالی‌که ضبط رابطه مالکیت را به طور دائم قطع و مال را به نفع دولت منتقل می‌کند. «مصادره» مجازاتی تعزیری درجه یک است که مستلزم محکومیت قطعی است و اغلب شامل همه اموال محکوم علیه می‌شود، درحالی‌که ضبط ممکن است حتی بدون محکومیت نیز اعمال گردد و محدود به اموالی است که در ارتباط مستقیم با جرم قرار دارند.^۳

«تأمین دلیل» نهادی حقوقی است که برای حفظ و ثبت دلایل و مستندات در آینده به کار می‌رود، بدون آنکه مستلزم ضبط یا توقیف فیزیکی اموال باشد؛^۴ به عبارت دیگر، تأمین دلیل اقدامی شکلی برای ثبت وضعیت موجود است، درحالی‌که ضبط ناظر بر تصرف واقعی و فیزیکی اموال توسط مقامات قضایی است.

برای مثال، در یک پرونده خسارت خودرو، دادگاه ممکن است صرفاً میزان خسارت را توسط کارشناس ثبت کند (تأمین دلیل) ولی خود خودرو را از تصرف خارج نکند. نشست قضایی مورخ ۴/۱۱/۱۳۹۷، استان خراسان رضوی نیز تأکید دارد که ضبط باید محدود به مواردی باشد که ارتباط روشن با جرم دارند و اصل بر استرداد سریع اموال به ذی حق است.^۵

گفتار دوم: ماهیت ضبط اموال

ضبط اموال در حقوق کیفری ایران نهادی است که دارای ماهیتی دوگانه تلقی می‌شود و گاه در حکم «مجازات تعزیری» و گاه در قالب «اقدام تأمینی یا احتیاطی» اعمال می‌گردد. از یک سو، قانون‌گذار در مقرراتی مانند ماده ۲ قانون مجازات اخلاط‌گران در نظام اقتصادی کشور (۱۳۶۹) و تبصره ماده ۹ قانون مبارزه با پولشویی (۱۳۸۶)، ضبط را به عنوان «جزای مالی» مقرر کرده و آن را در ردیف مجازات تعزیری قرار داده است. این برداشت با تعریف تعزیر در ماده ۱۸ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ سازگار است که هر مجازاتی غیر از حد، قصاص یا دیه را تعزیر می‌داند و به موجب قانون تعیین می‌کند؛ بنابراین در این موارد، ضبط به وضوح نوعی مجازات محسوب می‌شود که فلسفه

۱. کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی، اموال و مالکیت، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۸، ص ۱۴۹.

۲. محمدی، حمید، ضبط، مصادره و اخذ اموال حاصل از جرم، تهران: گنج دانش، ۱۳۹۰.

۳. شاکری، ابوالحسن و قلی‌زاده، بهروز، (۱۳۹۸). ضبط اموال در حقوق کیفری ایران. فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲۴(۸۷)، ۱۶۹-۱۸۸.

۴. نشست قضایی استان خراسان رضوی، مورخ ۴/۱۱/۱۳۹۷، مجموعه نشست‌های قضایی قوه قضائیه.

۵. همان

اصلی آن بازدارندگی و محروم کردن مرتکب از منافع نامشروع جرم است. این سیاست به‌ویژه در جرایم مالی و اقتصادی اهمیت دارد، زیرا زمانی که مجرم بداند عواید جرم در حال به نفع دولت ضبط می‌شود، انگیزه ارتکاب جرم به شکل چشمگیری کاهش می‌یابد.^۱

از سوی دیگر، مقرراتی چون ماده ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ و ماده ۱۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری همان سال، بیان می‌کند که حتی در صورت صدور قرار منع تعقیب یا حکم برائت، دادگاه مکلف است تکلیف اموال کشف شده را مشخص کند و در این میان ممکن است حکم به «ضبط» صادر شود. این امر به‌ویژه زمانی صادق است که مال ذاتاً مجرمانه باشد، مانند سلاح غیرمجاز یا مشروبات الکلی. در چنین حالتی، ضبط نه واکنشی به تقصیر کیفری فرد، بلکه اقدامی احتیاطی برای حذف یک منبع خطر از جامعه است.^۲ به همین دلیل، بخشی از دکرترین حقوقی ایران ضبط را در زمره «اقدامات تأمینی» قلمداد می‌کند؛ اقداماتی که هدف آن‌ها نه تنبیه مرتکب، بلکه پیشگیری از تکرار جرم و حفظ امنیت عمومی است.^۳

در تحلیل فقهی نیز، ضبط اموال ذیل مفهوم «تعزیرات حکومتی» قرار گرفته است. آیت‌الله موسوی اردبیلی ضبط را یکی از مصادیق تعزیر حکومتی دانسته که منشأ شرعی مستقیم ندارد، اما با نظر حاکم اسلامی و به‌منظور تأمین مصلحت جامعه وضع می‌شود.^۴ آیت‌الله منتظری نیز بر این باور است که تعزیرات مالی از جمله ضبط، می‌تواند حتی بیش از تعزیرات بدنی در بازدارندگی مؤثر باشد، زیرا مجرم با از دست دادن سود اقتصادی، انگیزه‌ای برای تکرار جرم نخواهد داشت.^۵ در جمع‌بندی می‌توان گفت ضبط در حقوق ایران، مفهومی شناور دارد؛ در برخی موارد صریحاً مجازات تعزیری یا تکمیلی است (مانند قاچاق کالا، پولشویی و اخلال اقتصادی) و در برخی دیگر، اقدام تأمینی یا احتیاطی (مانند ضبط سلاح غیرمجاز یا اموال ذاتاً ممنوع). این دوگانگی باعث شده است که رویه قضایی و دکرترین، برداشت‌های متفاوتی از ماهیت آن داشته باشند. به نظر می‌رسد شفاف‌سازی تقنینی در این زمینه ضروری است تا از یک سواصل قانونی بودن مجازات رعایت شود و از سوی دیگر، حقوق مالکیت اشخاص بی‌گناه نیز در فرایند ضبط تضمین گردد.

گفتار سوم: مبانی نظری ضبط و استرداد

الف) مبانی فقهی

۱. قاعده لاضرر: قاعده «لاضرر ولاضرار فی الاسلام» مقرر می‌دارد که هیچ حکمی که موجب ضرر باشد، در اسلام

۱. قلی‌زاده و شاکری، پیشین، ص ۱۷۳.

۲. محمدی، پیشین.

۳. شاکری، پیشین، ۱۶۹-۱۸۸.

۴. موسوی اردبیلی، سید عبدالکریم، فقه الحدود و التعزیرات، قم: جامعه المفید، ۱۳۸۸، ص ۷۶.

۵. منتظری، حسین‌علی، مبانی فقهی حکومت اسلامی، ج ۳، تهران: نشر تفکر، ۱۳۷۰، ص ۵۰۸ و ۵۲۵.

معتبر نیست.^۱ بنابراین ضبط غیرموجه اموال اشخاص مصداق ضرر است و باید به سرعت رفع شود. این قاعده پشتوانه الزام دادگاه‌ها به استرداد فوری اموال است.^۲

۲. قاعده ید: «علی الید ما أخذت حتی تؤدیة»؛ هر دستی که بر مالی قرار گیرد، ضامن است تا آن را به مالک بازگرداند.^۳ این قاعده در بحث ضبط و استرداد نشان می‌دهد که اصل بر مالکیت ید است و خروج اموال از تصرف افراد نیازمند دلیل روشن است.^۴

۳. اصل مالکیت مشروع: اصل ۴۷ قانون اساسی بیان می‌کند: «مالکیت شخصی که از راه مشروع باشد محترم است».^۵ بنابراین ضبط اموال تنها در صورت اثبات نامشروع بودن منشأ آن امکان‌پذیر است. این اصل در تعارض میان ضبط و استرداد، استرداد را به عنوان قاعده و ضبط را به عنوان استثناء تثبیت می‌کند.^۶

ب) مبانی حقوقی

از منظر حقوقی، ضبط اموال کارکردهایی مانند کشف جرم (با ضبط ادله و اشیای مرتبط)، جلوگیری از فرار متهم یا تضییع حقوق بزه دیده (توقیف اموال برای جبران خسارت) و تضمین اجرای حکم کیفری (مانند توقیف حساب بانکی برای وصول جزای نقدی) دارد.^۷ برای نمونه، در پرونده‌های پول شویی، ضبط حساب‌های بانکی متهم به عنوان ابزار کشف جرم و تضمین اجرای حکم ضروری است.

مبحث دوم: تحلیل شرایط، مراجع صلاحیت‌دار، تشریفات قانونی و فرایند استرداد

گفتار اول: شرایط ضبط اموال

در نظام قضایی ایران، مصادره و ضبط اموال نهادی استثنایی و تابع تضمین‌های حقوقی دقیق محسوب می‌شود که مهم‌ترین آن‌ها «لزوم تصریح قانونی» و «ماهیت جرم‌زای مال» است. بدین معنا که دادگاه تنها در مواردی مجاز به صدور حکم ضبط است که قانون صراحت داشته باشد، مانند ماده ۲۳ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ در خصوص ضبط وسایل نقلیه مورد استفاده در قاچاق سازمان یافته.^۸ همچنین، اموالی که ذاتاً غیرقانونی‌اند، همچون ابزار جعل اسکناس یا داده‌های رایانه‌ای مرتبط با جرایم سایبری، مشمول ضبط خواهند

۱. حر عاملی، محمدبن حسن، وسائل‌الشیعه، ج ۱۷، ص ۲۴۰.

۲. محقق داماد، سید مصطفی، قواعد فقه، ج ۲، ص ۳۱.

۳. کلینی، محمدبن یعقوب، کافی، ج ۵، ص ۲۴۰.

۴. نجفی، همان، ج ۳۷، ص ۳۹.

۵. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۴۷.

۶. کاتوزیان، پیشین، ص ۱۵۲.

۷. حسینی، محمد، مبانی مسئولیت کیفری، ص ۱۴۳.

۸. ماده ۲۳ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز ۱۳۹۲.

بود.^۱ در مقابل، صرف استفاده از مال در ارتکاب جرم بدون نص قانونی یا ذات مجرمانه، مجوز ضبط محسوب نمی‌شود و افزون بر این، آگاهی مالک از استفاده مجرمانه شرط اساسی است؛ چنانچه رأی وحدت رویه شماره ۷۴۵ دیوان عالی کشور مورخ ۲۰/۰۵/۱۳۹۷ تأکید دارد که در صورت بی‌اطلاعی مالک، مال باید مسترد شود.^۲ رعایت حقوق اشخاص ثالث نیز الزامی است و دادگاه نمی‌تواند بدون توجه به حقوق عینی یا قراردادی، مانند حق رهن، حکم به ضبط دهد^۳؛ همان‌گونه که در رأی شماره ۱۲۳۴ دادگاه تجدیدنظر تهران مورخ ۱۵/۰۳/۱۴۰۰ نیز استرداد مال به دلیل عدم احراز علم مالک مقرر گردیده است.^۴ علاوه بر این، اصل تناسب ایجاب می‌کند که ضبط منجر به محرومیت کامل فرد از حداقل معیشت نشود، موضوعی که در بخشنامه شماره ۹۹/۱۰۲ قوه قضائیه تصریح گردیده است.^۵ در رویه اخیر نیز دیوان عالی کشور در رأی وحدت رویه شماره ۸۴۴ مورخ ۰۸/۱۲/۱۴۰۲ مقرر داشته که ضبط خودروی حامل سلاح غیرمجاز مستلزم نص قانونی است و صرف استناد به مواد ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی و ۱۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری کافی نیست^۶، همچنین رأی وحدت رویه شماره ۸۱۸ مورخ ۰۷/۱۰/۱۴۰۰ قابلیت استماع اعتراض ثالث نسبت به بخش «رد مال» در آراء کیفری را به رسمیت شناخته است.^۷ نظریات مشورتی متعدد نیز این رویکرد را تأیید می‌کنند؛ از جمله نظریه شماره ۹۶۶/۱۴۰۲/۷ مورخ ۱۱/۰۹/۱۴۰۳ که دادگاه کیفری را مکلف به صدور حکم استرداد عین مال مسروقه نزد خریدار بدون نیاز به دادخواست می‌داند^۸، نظریه شماره ۵۳۴/۱۴۰۲/۷ مورخ ۲۵/۰۲/۱۴۰۳ که تصریح می‌کند بدون کشف مال، ضبط در جرایم جاسوسی امکان‌پذیر نیست^۹ و نظریه شماره ۶۸۶/۱۴۰۲/۷ مورخ ۰۹/۱۰/۱۴۰۲ که مرجع رسیدگی به اعتراض ثالث را دادگاه تجدیدنظر استان معرفی می‌کند^{۱۰}. نشست‌های قضایی نیز در موضوعاتی مانند توقیف خودرو به علت آلودگی صوتی، تعیین تکلیف مواد مخدر بلا صاحب و ضبط مال ناشی از اختلاس، همگی بر اصل قانونی بودن، رعایت تناسب و لزوم تعیین تکلیف دقیق اموال به استناد مواد ۲۱۴ و ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی و ماده ۱۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری تأکید دارند.^{۱۱} بنابراین، ضبط اموال در ایران اقدامی مطلق نیست، بلکه نهادی است که در پرتو نص قانونی، رعایت حقوق مالک و ثالث و اصول تناسب و عدالت کیفری اجرا می‌شود.

۱.. ماده ۱۸ قانون جرائم رایانه‌ای ۱۳۸۸.
۲. رأی وحدت رویه شماره ۷۴۵ دیوان عالی کشور - ۱۳۹۷/۰۵/۲۰.
۳. ماده ۲۵ آیین‌نامه اجرایی اصل ۴۹ قانون اساسی.
۴. قلی‌زاده: شاکی، پیشین، ص ۱۸۳-۱۷۹.
۵. بخشنامه شماره ۹۹/۱۰۲ معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم قوه قضائیه.
۶. رأی وحدت رویه شماره ۸۴۴ هیأت عمومی دیوان عالی کشور - ۱۴۰۲/۱۲/۰۸.
۷. رأی وحدت رویه شماره ۸۱۸ هیأت عمومی دیوان عالی کشور - ۱۴۰۰/۱۰/۰۷.
۸. نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۲/۹۶۶ اداره کل حقوقی قوه قضائیه - ۱۴۰۳/۰۹/۱۱.
۹. نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۲/۵۳۴ اداره کل حقوقی قوه قضائیه - ۱۴۰۳/۰۲/۲۵.
۱۰. نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۲/۶۸۶ اداره کل حقوقی قوه قضائیه - ۱۴۰۲/۱۰/۰۹.
۱۱. نشست‌های قضایی: اردیبهشت ۱۴۰۳/۰۱/۲۷ (معدوم نمودن اسناد گزارش خلاف واقع)، تهران ۱۴۰۲/۰۳/۱۵ (استرداد اموال به دلیل عدم احراز علم مالک)، چهارم‌محل و بختیاری ۱۴۰۲/۰۵/۳۰ (مواد مخدر بلاصاحب)، مرکزی ۱۴۰۰/۱۰/۱۵ (دستگاه حفاری فاقد کارت تردد)، و فارس ۱۳۹۹/۱۱/۲۹ (رد مال مسروقه توسط خریدار)

گفتار دوم: مرجع صلاحیت‌دار برای ضبط

در حقوق کیفری ایران، صلاحیت صدور و اجرای حکم ضبط اموال منحصرأ در اختیار مراجع قضایی است و هیچ مقام اداری یا اجرایی نمی‌تواند مستقلاً چنین تصمیمی اتخاذ کند؛ مبنای این قاعده اصل ۳۶ قانون اساسی است که حکم به مجازات و اجرای آن را صرفاً از طریق دادگاه صالح و به موجب قانون امکان‌پذیر می‌داند و چون ضبط اموال در بسیاری موارد ماهیت تعزیری دارد، فقط دادگاه اختیار اعمال آن را دارد، هرچند در مرحله تحقیقات مقدماتی، قانون‌گذار اختیار صدور قرار توقیف یا تصمیم اولیه نسبت به اشیاء و اموال مکشوفه را به بازپرس و دادستان داده است که مطابق ماده ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ و ماده ۱۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری همان سال، مکلف‌اند در صورت صدور قرار منع تعقیب یا موقوفی تعقیب، تکلیف این اموال را با صدور دستور استرداد، ضبط یا معدوم‌سازی روشن نمایند؛^۱ در مرحله دادرسی نیز دادگاه‌های کیفری اعم از عمومی یا اختصاصی (انقلاب و نظامی) صلاحیت دارند متناسب با حدود موضوعی خود حکم ضبط صادر کنند، چنانکه دادگاه انقلاب در جرایم مواد مخدر یا علیه امنیت ملی و دادگاه عمومی در سرقت و کلاهبرداری چنین اختیاری دارند، لیکن دیوان عالی کشور در رأی وحدت رویه شماره ۶۸۲ مورخ ۱۳۸۴/۱۰/۶ تصریح کرده است که دادگاه انقلاب صرفاً در حدود اصل ۴۹ قانون اساسی صلاحیت رسیدگی به اموال نامشروع را دارد و در سایر دعاوی ضبط اموال در صلاحیت دادگاه عمومی است؛^۲ افزون بر این، در اجرای احکام نیز بر اساس ماده ۲ قانون اجرای احکام مدنی ۱۳۵۶، دایره اجرای احکام دادگستری مسئول عملیات اجرایی ضبط است و مأموران انتظامی صرفاً در مقام ضابط عمل کرده و نمی‌توانند مستقلاً تصمیمی درباره ضبط اتخاذ کنند؛^۳ باین حال، رویه قضایی و آراء وحدت رویه اخیر دیوان عالی کشور نیز بر این اصل تأکید داشته‌اند، از جمله رأی وحدت رویه شماره ۸۴۴ مورخ ۱۴۰۲/۱۲/۰۸ که مقرر کرده ضبط خودروی حامل سلاح غیرمجاز نیازمند نص صریح قانونی است و صرف استناد به مواد ۲۱۵ و ۱۴۸ کافی نیست؛^۴ و رأی وحدت رویه شماره ۸۱۸ مورخ ۱۴۰۰/۱۰/۰۷ که قابلیت استماع اعتراض ثالث نسبت به بخش «رد مال» از آرای کیفری را پذیرفته و مرجع رسیدگی را دادگاه تجدیدنظر استان تعیین کرده است؛^۵ همچنین رأی وحدت رویه شماره ۸۵۹ مورخ ۱۴۰۳/۱۱/۲۳ درباره ماهیت مجازات جاسوسی در نیروهای مسلح تصریح کرده که این جرم تعزیری است و نه حدی مگر با شرایط خاص و تصریح دادگاه که این رأی نیز در تفسیر اصل قانونی بودن مجازات و صلاحیت مراجع قضایی اهمیت دارد؛^۶ در تکمیل این موارد، نظریات مشورتی متعدد اداره کل حقوقی قوه قضاییه نیز نقش

۱. ماده ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ و ماده ۱۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲.
۲. رأی وحدت رویه شماره ۶۸۲ مورخ ۱۳۸۴/۱۰/۰۶ هیأت عمومی دیوان عالی کشور.
۳. ماده ۲ قانون اجرای احکام مدنی ۱۳۵۶.
۴. رأی وحدت رویه شماره ۸۴۴ مورخ ۱۴۰۲/۱۲/۰۸ هیأت عمومی دیوان عالی کشور.
۵. رأی وحدت رویه شماره ۸۱۸ مورخ ۱۴۰۰/۱۰/۰۷ هیأت عمومی دیوان عالی کشور.
۶. رأی وحدت رویه شماره ۸۵۹ مورخ ۱۴۰۳/۱۱/۲۳ هیأت عمومی دیوان عالی کشور.

مهمی در تبیین وظایف دادگاه‌ها در خصوص ضبط و استرداد اموال ایفا کرده است، از جمله نظریه مشورتی شماره ۹۶۶/۱۴۰۲/۷ مورخ ۱۱/۰۹/۱۴۰۳ که دادگاه کیفری را مکلف به صدور حکم استرداد عین مال مسروقه بدون نیاز به دادخواست دانسته و در صورت تلف، مطالبه مثل یا قیمت را منوط به تقدیم دادخواست ضرر و زیان کرده است^۱، نظریه مشورتی شماره ۵۳۴/۱۴۰۲/۷ مورخ ۲۵/۰۲/۱۴۰۳ که تأکید کرده قاضی اجرای احکام صرفاً مجری حکم است و اختیار شناسایی مستقل اموال ندارد^۲ و نظریه مشورتی شماره ۵۵۷/۱۴۰۲/۷ مورخ ۱۶/۱۲/۱۴۰۲ که مسئولیت رد مال را در برخی فروض متوجه خریدار مال مسروقه نیز دانسته است^۳؛ افزون بر این، نشست‌های قضایی نیز بر اهمیت تعیین تکلیف اموال مکشوفه توسط دادگاه‌ها تأکید داشته‌اند، از جمله نشست قضایی مورخ ۲۷ فروردین ۱۴۰۳ در اردبیل که دادگاه را مکلف به صدور حکم معدوم‌سازی اسناد مجعول یا گزارش خلاف واقع دانسته است^۴ و نشست قضایی مورخ ۲۹ بهمن ۱۳۹۹ در فارس که بر امکان الزام خریدار مال مسروقه به رد مال در کنار سارق تأکید کرده است^۵؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که مقامات صالح در امر ضبط طیفی محدود و معین دارند؛ در مرحله تحقیق، بازپرس و دادستان در حدود اختیارات قانونی؛ در مرحله دادرسی، دادگاه‌های صالح عمومی یا اختصاصی؛ و در مرحله اجرا، دایره اجرای احکام تحت نظارت رئیس دادگستری و هرگونه مداخله خارج از این چارچوب فاقد اعتبار قانونی و موجب مسئولیت انتظامی و کیفری خواهد بود.

گفتار سوم: تشریفات قانونی ضبط (صورت جلسه، اخذ رسید و ...)

در نظام حقوقی ایران، ضبط اموال تنها در صورتی معتبر و مشروع است که با رعایت دقیق تشریفات قانونی صورت گیرد، زیرا هرگونه اقدام خارج از این چارچوب موجب بی‌اعتباری ضبط و مسئولیت انتظامی، مدنی یا حتی کیفری مقام قضایی خواهد بود؛ نخستین تشریف، تنظیم صورت جلسه دقیق است که مطابق ماده ۵۸ قانون اجرای احکام مدنی، مأموران اجرا مکلف‌اند کلیه اوصاف مال اعم از نوع، تعداد، شماره سریال و ارزش تقریبی را درج و نسخه‌ای از آن را به مالک یا متصرف تحویل دهند^۶. علاوه بر این، آیین‌نامه اجرایی آیین دادرسی کیفری پیش‌بینی کرده است که اموال باید در سامانه سجل قضایی اموال ثبت شود تا شفافیت و قابلیت پیگیری آن تضمین گردد^۷؛ دومین تشریف، اخذ رسید کتبی از مالک یا متصرف است که به‌ویژه در تبصره ۲ ماده ۱۴۷ قانون آیین دادرسی

۱. نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۲/۹۶۶ مورخ ۱۱/۰۹/۱۴۰۳ اداره کل حقوقی قوه قضاییه.

۲. نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۲/۵۳۴ مورخ ۲۵/۰۲/۱۴۰۳ اداره کل حقوقی قوه قضاییه.

۳. نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۲/۵۵۷ مورخ ۱۶/۱۲/۱۴۰۲ اداره کل حقوقی قوه قضاییه.

۴. نشست قضایی مورخ ۲۷ فروردین ۱۴۰۳، سازمان قضایی نیروهای مسلح، اردبیل.

۵. نشست قضایی مورخ ۲۹ بهمن ۱۳۹۹، دادگستری استان فارس.

۶. قانون اجرای احکام مدنی ۱۳۵۶، ماده ۵۸.

۷. آیین‌نامه اجرایی قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۴، مواد ۱۷ و ۱۸.

کیفری مورد تأکید قرار گرفته و هرگونه ضبط یا معدوم‌سازی بدون آن فاقد اعتبار است^۱؛ در مورد اموال سریع التلف، قانون‌گذار مقرر کرده است که این اموال فوراً به فروش رسیده و وجوه آن در حساب دادگستری تا تعیین تکلیف نهایی نگهداری شود^۲ و در خصوص اموالی که دارای حق عینی تبعی‌اند، مانند ملکی در رهن بانک، دادگاه مکلف به رعایت حقوق مرتهن است و ضبط بدون توجه به حقوق ثالث می‌تواند موجب مسئولیت دولت گردد.^۳ بر اساس ماده ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی نیز اصل بر استرداد اموال در صورت صدور قرار منع تعقیب یا حکم برائت است، مگر آنکه مال ذاتاً نامشروع باشد، حال آنکه در صورت صدور حکم قطعی محکومیت، اموال باید به بزه دیده مسترد یا در صورت ناشی بودن از جرم، ضبط شوند.^۴ اهمیت این قاعده در رویه قضایی نیز به خوبی دیده می‌شود؛ چنان‌که رأی وحدت رویه شماره ۸۱۸ دیوان عالی کشور اعتراض شخص ثالث به بخش «رد مال» آراء کیفری را قابل استماع دانسته است، در حالی‌که پیش‌تر برخی شعب آن را غیرقابل طرح می‌دانستند^۵؛ همچنین، رأی وحدت رویه شماره ۸۴۴ این دیوان تصریح کرده است که ضبط خودروی حامل سلاح غیرمجاز بدون نص قانونی مجاز نیست و استناد به ماده ۲۱۵ کفایت نمی‌کند.^۶ افزون بر این، نظریات مشورتی متعدد اداره حقوقی قوه قضائیه نیز ابعاد ماده ۲۱۵ را روشن کرده‌اند: از جمله نظریه ۹۶۶/۱۴۰۲/۷ که تکلیف خریدار مال مسروقه را به استرداد عین یا مثل مال بدون تقدیم دادخواست دانسته است^۷، یا نظریه ۵۳۴/۱۴۰۲/۷ که در خصوص ضبط اموال ناشی از جاسوسی، وظیفه قاضی اجرای احکام را صرفاً اجرای حکم و نه شناسایی مستقل اموال اعلام کرده است^۸؛ در نشست‌های قضایی نیز همین رویکرد تقویت شده است، مثلاً در نشست قضایی ۲۶/۰۴/۱۴۰۲ درباره اختلاس بیان شد که اگر طلا با وجوه اختلاس خریداری شود و ارزش آن تغییر کند، اصل مال در صورت کشف قابل ضبط است و در غیر این صورت، قیمت زمان صدور حکم ملاک عمل خواهد بود، مگر آنکه موضوع مشمول قوانین خاص مبارزه با پولشویی شود.^۹ علاوه بر این، نظریه ۵۵۷/۱۴۰۲/۷ مسئولیت تضامنی سارق و خریدار مال مسروقه را در رد مال مطرح کرده و نظریه ۵/۱۴۰۳/۷ نیز رسیدگی به اعتراض ثالث در رد مال را در صلاحیت دادگاه تجدیدنظر استان دانسته است.^{۱۰} حتی در موضوعاتی مانند سلاح‌های سرد یا اموال دخانی نیز رویه قضایی و مشورتی بر آن است که دادگاه‌ها باید بر اساس ماده ۲۱۵ نسبت

۱. قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، تبصره ۲ ماده ۱۴۷.

۲. همان، ماده ۱۴۹.

۳. آیین‌نامه نحوه اجرای اصل ۴۹ قانون اساسی ۱۳۷۹، ماده ۱۹.

۴. قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، ماده ۲۱۵.

۵. رأی وحدت رویه شماره ۸۱۸ مورخ ۱۴۰۰/۱۰/۰۷ هیأت عمومی دیوان عالی کشور.

۶. رأی وحدت رویه شماره ۸۴۴ مورخ ۱۴۰۲/۱۲/۰۸ هیأت عمومی دیوان عالی کشور.

۷. نظریه مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه، شماره ۷/۱۴۰۲/۹۶۶ مورخ ۱۴۰۲/۰۹/۱۱.

۸. نظریه مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه، شماره ۷/۱۴۰۲/۵۳۴ مورخ ۱۴۰۲/۰۲/۲۵.

۹. نشست قضایی سازمان قضایی نیروهای مسلح، ۱۴۰۲/۰۴/۲۶، موضوع ضبط مال مورد اختلاس.

۱۰. نظریات مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه، شماره‌های ۷/۱۴۰۲/۵۵۷ مورخ ۱۴۰۲/۱۲/۱۶ و ۷/۱۴۰۲/۵ مورخ ۱۴۰۳/۰۵/۲۶.

به ضبط، معدوم‌سازی یا استرداد آن‌ها تصمیم صریح بگیرند و سکوت یا اهمال در این زمینه فاقد وجهت است؛ بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که تشریفات قانونی ضبط، مجموعه‌ای از ضمانت‌ها برای حمایت از حق مالکیت و تضمین مشروعیت اقدامات قضایی است و رویه‌های قضایی و نظریات مشورتی همگی بر این ضرورت تأکید دارند که اجرای ماده ۲۱۵ و تبصره‌های ماده ۱۴۸ آیین دادرسی کیفری، شرط اصلی جلوگیری از هرگونه سوءاستفاده یا بی‌نظمی در فرآیند عدالت کیفری است.^۲

گفتار چهارم: فرآیند استرداد

الف) استرداد پیش از قطعی حکم (تبرئه یا منع تعقیب)

مطابق ماده ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی، در صورت صدور قرار منع تعقیب یا حکم برائت، دادگاه موظف است درباره اموال توقیفی تعیین تکلیف کند. اصل بر استرداد این اموال است، مگر آنکه مال ذاتاً موضوع جرم باشد، مانند مواد مخدر، اسلحه غیرمجاز یا مشروبات الکلی. نگهداری مال بدون دلیل قانونی در چنین مواردی، تجاوز به حق مالکیت و مغایر با اصل مشروعیت تصرفات است. چنانچه شخصی به اتهام سرقت تحت تعقیب قرار گیرد ولی بی‌گناهی او ثابت شود، دادگاه مکلف است بلافاصله اموال توقیف شده نظیر خودرو یا جوه نقد را مسترد نماید؛ هرگونه تأخیر در این امر می‌تواند به‌عنوان تعدی به حق مالکیت و حتی موجب مسئولیت مدنی دولت تلقی گردد.^۳

ب) استرداد پس از قطعی حکم

در فرض صدور حکم محکومیت، استرداد اموال تابع دو وضعیت است. نخست، در صورتی که مال کشف شده متعلق به بزه دیده باشد، دادگاه باید حکم به بازگرداندن آن صادر نماید. رویه قضایی نیز مؤید این حکم است.^۴ همچنین، در نظریات مشورتی آمده است که دادگاه در جرایم سرقت و خیانت‌درامانت، بدون نیاز به دادخواست حکم به بازگرداندن عین مال صادر می‌کند و تنها در صورت فقدان عین، مطالبه مثل یا قیمت نیازمند دادخواست ضرر و زیان خواهد بود.^۵ نشست‌های قضایی نیز تأکید کرده‌اند که حتی خریدار مال مسروقه نیز باید به رد مال محکوم گردد.^۶ دوم، در مواردی که اموال به متهم یا شخص ثالث تعلق داشته باشد و دلیلی بر نامشروع بودن آن

۱. نظریه مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه، شماره ۷/۱۴۰۲/۱۴۵ مورخ ۷/۲۴/۱۴۰۲ و نشست قضایی ۱۴۰۱/۰۲/۰۷ استان فارس درباره تصرف عدوانی و اموال سریع‌التلف.

۲. قلی‌زاده، بهروز و شاکری، ابوالحسن. ضبط اموال در حقوق کیفری ایران. فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ش ۲۴، ۱۳۹۸.

۳. نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۱/۶۹۰ مورخ ۱۴۰۱/۰۷/۱۰؛ نشست قضایی مورخ ۳۰ مرداد ۱۴۰۲ (چهارم‌حال و بختیاری).

۴. رأی وحدت رویه شماره ۷۹۹ مورخ ۱۳۹۹/۰۷/۱۵.

۵. نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۲/۹۶۶ مورخ ۷/۱۱/۱۴۰۳.

۶. نشست قضایی مورخ ۲۹ بهمن ۱۳۹۹ (فارس).

وجود نداشته باشد، اصل بر استرداد به آن‌ها است. باین حال، در نظریات مشورتی تصریح شده که اگر خودرو با وجه مسروقه خریداری شده باشد، خودرو به عنوان مال ناشی از جرم ضبط و وجه اولیه به صاحب مال بازگردانده می‌شود^۱. آرای وحدت رویه نیز اعلام کرده‌اند که اعتراض شخص ثالث نسبت به بخش رد مال در آراء کیفری قابل استماع است^۲ و نشست‌های قضایی بیان کرده‌اند که دادگاه تجدیدنظر می‌تواند در رسیدگی به اعتراض ثالث، حکم به استرداد مال به نفع وی بدهد^۳.

ج) اموال سریع التلف یا مشروط

از مسائل مهم در فرآیند استرداد، تعیین تکلیف اموال سریع التلف مانند مواد غذایی یا حیوانات زنده است که طبق آیین‌نامه اجرایی باید سریعاً فروخته شده و وجه حاصل تا تعیین تکلیف نهایی در حساب دادگستری نگهداری شود. در مورد اموال دارای محدودیت حقوقی مانند املاک مرهونه نیز دادگاه باید با رعایت حقوق اشخاص ثالث تصمیم‌گیری کند. رویه عملی نیز این قاعده را تأیید کرده است^۴. همچنین در نظریات مشورتی آمده که در پرونده قتل عمد با سلاح دارای مجوز، دادگاه می‌تواند متهم را از حمل سلاح محروم کرده و پروانه حمل را باطل کند، اما ضبط دائمی سلاح بدون نص قانونی مجاز نیست^۵. موضوع قلیان‌ها و مواد دخانی نیز در نشست‌های قضایی مورد بحث قرار گرفته است؛ برخی قضاات حکم به ضبط داده‌اند، اما اکثریت به دلیل فقدان نص صریح قانونی، استرداد وسایل را صحیح دانسته‌اند^۶.

مبحث سوم: شناسایی و تحلیل چالش‌های اجرایی و تداخل حقوق اصحاب دعوا

گفتار اول: چالش‌های ناظر بر حقوق متهم

یکی از مهم‌ترین چالش‌ها در اجرای مواد ۲۱۴ و ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی، تضییع حقوق متهم پیش از صدور حکم قطعی است. ضبط اموال در این مرحله عملاً نوعی «مجازات پیش‌دستانه» محسوب می‌شود که با اصل ۳۷ قانون اساسی (اصل برائت) در تعارض است. نشست قضایی مورخ ۱۴/۰۹/۱۳۹۸ اصفهان تصریح کرده است که صرف

۱. نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۲/۱۰۹۰ مورخ ۱۴۰۲/۰۸/۱۷.

۲. رأی وحدت رویه شماره ۸۱۸ مورخ ۱۴۰۰/۱۰/۰۷.

۳. نشست قضایی مورخ ۱۶ تیر ۱۴۰۱ (قم).

۴. نشست قضایی مورخ ۷ اردیبهشت ۱۴۰۱ (فارس).

۵. نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۲/۲۵۶ مورخ ۱۴۰۲/۱۰/۰۲.

۶. نشست قضایی مورخ ۲۱ اردیبهشت ۱۴۰۱ (گلستان).

وجود مال نزد متهم دلیل بر ارتباط آن با جرم نیست^۱ همین رویکرد در نظریه مشورتی شماره ۳۸۲/۱۴۰۰/۷ مورخ ۲۱/۰۶/۱۴۰۰ نیز تأیید شده که ضبط اموال بدون دستور مقام قضایی و جاهت ندارد^۲ همچنین، در مواردی که متهم تبرئه می‌شود، استرداد اموال با تأخیر یا ورود خسارت همراه است؛ چنان‌که نظریه مشورتی شماره ۹۴۳/۱۳۹۹/۷ مورخ ۲۴/۰۸/۱۳۹۹ دولت را مکلف به جبران تلف مال در ید مقام قضایی دانسته است^۳ افزون بر این، رأی وحدت رویه شماره ۸۴۶ مورخ ۲۰/۰۲/۱۴۰۱ هیئت عمومی دیوان عالی کشور اعلام کرده که ضبط اموال پیش از صدور حکم قطعی، جز در موارد منصوص مانند مواد مخدر یا سلاح غیرمجاز، خلاف اصل برائت است^۴ باوجود این، رویه عملی برخی محاکم همچنان ضبط را به‌عنوان اقدام احتیاطی اعمال می‌کنند که علاوه بر نقض حقوق مالکانه متهم، اعتماد عمومی به عدالت کیفری را نیز متزلزل می‌سازد.

گفتار دوم: چالش‌های ناظر بر حقوق شاکی

از سوی دیگر، شاکی نیز در بهره‌مندی از حقوق خود با موانع جدی روبه‌رو است. بسیاری از اموال کشف شده همزمان نقش دلیل و موضوع دعوی را دارند، مانند خودروی مسروقه که باید به بزه دیده بازگردد. ماده ۲۱۵ قانون آیین دادرسی کیفری اصل را بر استرداد نهاده است مگر آن‌که مال خود موضوع جرم باشد^۵ با این حال، برخی دادگاه‌ها استرداد را به بهانه ضرورت نگهداری مال به‌عنوان دلیل به تأخیر می‌اندازند. نشست قضایی مورخ ۲۵/۰۲/۱۴۰۰ قم نیز بر مسئولیت دولت در جبران خسارت ناشی از تلف اموال استرداد تأکید کرده است^۶ افزون بر این، نظریه مشورتی شماره ۱۰۹۰/۱۴۰۲/۷ مورخ ۱۷/۰۸/۱۴۰۲ حکم داده که در صورت خرید خودرو با وجه مسروقه، خودرو باید به صاحب اصلی مسترد شود و این امر مقدم بر اعتبار معامله است^۷. همچنین، رأی وحدت رویه شماره ۸۴۴ مورخ ۰۸/۱۲/۱۴۰۲ ضبط خودروی حامل سلاح غیرمجاز را بدون نص قانونی مغایر اصل قانونی بودن مجازات دانسته است^۸. در عمل، نبود سازوکارهای سریع برای اجرای احکام استرداد و نیز ضعف امکانات نگهداری (به‌ویژه در مورد اموال فسادپذیر و خودروها) سبب شده است که شاکیان علاوه بر تأخیر طولانی، متحمل خسارت مضاعف نیز شوند.

۱. نشست قضایی استان اصفهان، مورخ ۱۳۹۸/۰۹/۱۴، مجموعه نشست‌های قضایی قوه قضائیه.
۲. نظریه مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه، شماره ۷/۱۴۰۰/۳۸۲ مورخ ۷/۱۴۰۰/۰۶/۲۱.
۳. نظریه مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه، شماره ۷/۱۳۹۹/۹۴۳ مورخ ۷/۱۳۹۹/۰۸/۲۴.
۴. رأی وحدت رویه شماره ۸۴۶ هیئت عمومی دیوان عالی کشور، مورخ ۱۴۰۱/۰۲/۲۰.
۵. قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، ماده ۲۱۵.
۶. نشست قضایی استان قم، مورخ ۱۴۰۰/۰۲/۲۵.
۷. نظریه مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه، شماره ۷/۱۴۰۲/۱۰۹۰ مورخ ۷/۱۴۰۲/۰۸/۱۷.
۸. رأی وحدت رویه شماره ۸۴۴ هیئت عمومی دیوان عالی کشور، مورخ ۱۴۰۲/۱۲/۰۸.

گفتار سوم: چالش‌های ناظر بر حقوق شخص ثالث

شخص ثالث که در جریان دعوی کیفری نقشی ندارد ولی مال او به‌عنوان وسیله ارتکاب یا مرتبط با جرم ضبط شده، با مشکلات جدی مواجه است. ماده ۲۱۶ قانون آیین دادرسی کیفری دادگاه کیفری را صالح به رسیدگی به دعاوی ثالث دانسته است، اما در عمل برخی محاکم این دعاوی را به دادگاه حقوقی ارجاع می‌دهند که موجب اطلاع دادرسی می‌شود^۱ رأی وحدت رویه شماره ۸۰۸ مورخ ۱۸/۰۹/۱۳۹۹ دیوان عالی کشور مقرر کرده که ضبط اموال ثالث تنها در صورت احراز آگاهی مالک از بزه ممکن است.^۲ با این حال، اثبات آگاهی در روابط خانوادگی یا تجاری دشوار است و گاه دادگاه‌ها به سادگی حکم به ضبط می‌دهند. نشست قضایی مورخ ۱۰/۰۵/۱۳۹۸ مشهد نیز اعلام کرده که در صورت فقدان سند رسمی، شهادت شهود یا عرف محل می‌تواند برای اثبات مالکیت ثالث کافی باشد، هرچند رویه غالب این نظر را نپذیرفته است^۳ افزون بر این، رأی وحدت رویه شماره ۸۱۸ مورخ ۰۷/۱۰/۱۴۰۰ و نظریات مشورتی اخیر (از جمله نظریه شماره ۵/۱۴۰۳/۷ و ۶۸۶/۱۴۰۲/۷) اعتراض ثالث نسبت به بخش رد مال از آراء کیفری را قابل استماع در دادگاه تجدیدنظر دانسته‌اند^۴ این تحولات حقوقی نشان می‌دهد که اگرچه بستر قانونی برای حمایت از ثالث وجود دارد، اما ضعف در اجرا و اختلاف رویه همچنان موجب تضییع حقوق اشخاص بی‌گناه می‌شود.

گفتار چهارم: چالش‌های رویه‌ای و اجرایی

علاوه بر چالش‌های ناظر بر متهم، شاکی و ثالث، اختلاف رویه‌های قضایی در اجرای مواد ۲۱۴ و ۲۱۵ نیز مشکلات جدی ایجاد کرده است. نشست قضایی مورخ ۲۹/۱۱/۱۳۹۹ فارس نشان داد که برخی قضات تنها سارق را مسئول رد مال دانستند، حال آنکه اقلیتی خریدار آگاه را نیز مسئول معرفی کردند؛ موضوعی که در نظریه مشورتی شماره ۵۵۷/۱۴۰۲/۷ نیز تأکید شده است.^۵ رأی وحدت رویه شماره ۷۹۹ مورخ ۱۵/۰۷/۱۳۹۹ نیز مقرر کرده است که مسئولیت سارقان در رد مال بر اساس میزان مشارکت تعیین می‌شود و در صورت نامشخص بودن سهم، اصل تساوی مسئولیت اعمال خواهد شد.^۶ افزون بر این، رأی وحدت رویه شماره ۸۵۹ مورخ ۲۳/۱۱/۱۴۰۳ هرچند ناظر به جرم جاسوسی در نیروهای مسلح است، اما بر لزوم رعایت اصل قانونی بودن و تفسیر مضیق قوانین کیفری تأکید

۱. قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، ماده ۲۱۶.

۲. رأی وحدت رویه شماره ۸۰۸ هیأت عمومی دیوان عالی کشور، مورخ ۱۳۹۹/۰۹/۱۸.

۳. نشست قضایی مشهد، مورخ ۱۳۹۸/۰۵/۱۰.

۴. رأی وحدت رویه شماره ۸۱۸ هیأت عمومی دیوان عالی کشور، مورخ ۱۴۰۰/۱۰/۰۷؛ همچنین نظریات مشورتی شماره ۷/۱۴۰۲/۶۸۶ و ۷/۱۴۰۲/۵.

۵. نظریه مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه، شماره ۷/۱۴۰۲/۵۵۷ مورخ ۱۴۰۲/۱۲/۱۶.

۶. رأی وحدت رویه شماره ۷۹۹ هیأت عمومی دیوان عالی کشور، مورخ ۱۳۹۹/۰۷/۱۵.

کرده که در بحث ضبط و استرداد نیز کاربرد دارد.^۱ از سوی دیگر، فقدان سامانه یکپارچه برای ثبت و رهگیری اموال ضبطی، ضعف در نگهداری و تعیین تکلیف اموال (به‌ویژه در پرونده‌های اختلاس یا قاچاق) موجب فساد، مفقودی یا کاهش ارزش اموال شده است؛ چنان‌که نشست قضایی ۲۶/۰۴/۱۴۰۲ درباره ضبط مال ناشی از اختلاس نشان داد که حتی در تعیین ارزش اموال نیز میان محاکم اختلاف نظر وجود دارد.^۲ مجموع این چالش‌ها بیانگر آن است که اصلاحات تقنینی به‌تنهایی کافی نیست و ایجاد سازوکارهای اجرایی و نهادی (مانند بانک اطلاعاتی یکپارچه اموال ضبطی، استانداردسازی انبارها و تعیین مسئولیت مدنی دولت در قبال تأخیر یا تلف اموال) ضرورت دارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

الف) نتیجه‌گیری

بررسی مواد ۲۱۴ و ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی و رویه‌های مرتبط نشان می‌دهد که نهاد «ضبط و استرداد اموال» علی‌رغم اهمیت بنیادین در تحقق عدالت کیفری، با چالش‌های متعدد اجرایی و تفسیری مواجه است. از یک سو، ضبط طولانی‌مدت اموال بدون صدور حکم قطعی به نقض اصل برائت و تعرض به مالکیت متهم منجر می‌شود و از سوی دیگر، شاکیان به دلیل اطاله دادرسی، کاهش ارزش یا فقدان اموال ضبط‌شده در استیفای حقوق خود با مشکل روبه‌رو هستند. اشخاص ثالث نیز به دلیل فقدان سازوکارهای سریع و شفاف ناچارند مسیرهای طولانی و پرهزینه قضایی را طی کنند. افزون بر این، اختلاف رویه در محاکم، ابهام تقنینی نسبت به مفهوم «اموال مرتبط با جرم»، تداخل صلاحیت دادگاه‌های کیفری و حقوقی، ضعف سامانه‌های استرداد و مشکلات ناشی از نگهداری اموال به معضلات موجود دامن زده است. از نظر ماهوی، ضبط اموال در حقوق کیفری ایران نهادی دوگانه است که گاه به‌عنوان مجازات تعزیری یا تکمیلی برای محروم‌سازی مجرم از منافع ناشی از جرم (مانند قاچاق و پولشویی) و گاه به‌عنوان اقدام تأمینی در قبال اموال ذاتاً مجرمانه (مانند سلاح و مشروبات الکلی) عمل می‌کند. همین دوگانگی منجر به اختلاف نظر در دکترین و رویه شده است. درنهایت، روشن است که حل این مشکلات مستلزم ترکیبی از تقنین دقیق‌تر، اجرای منسجم‌تر و نظارت مؤثرتر است؛ به‌گونه‌ای که ضبط اموال نهادی استثنایی و ضابطه‌مند باقی بماند، هم در خدمت حمایت از بزه دیده و نظم عمومی باشد و هم مانع تعرض غیرضروری به مالکیت مشروع افراد گردد.

ب) پیشنهادها

۱- پیشنهاد تقنینی (اصلاح و شفاف‌سازی مواد ۲۱۴ و ۲۱۵)

۱. رأی وحدت رویه شماره ۸۵۹ هیأت عمومی دیوان عالی کشور، مورخ ۱۴۰۲/۱۱/۲۳.
۲. نشست قضایی سازمان قضایی نیروهای مسلح، مورخ ۱۴۰۲/۰۴/۲۶.

پیشنهاد می‌شود مقنن در بازنگری آینده قانون مجازات اسلامی و آیین دادرسی کیفری، تعریف روشنی از «اموال مرتبط با جرم» ارائه دهد و میان اموال «ذاتاً مجرمانه»، «حاصل از جرم» و «ابزار ارتکاب جرم» تمایز بگذارد. همچنین باید ضمانت اجرای صریح برای «ضبط غیرقانونی» یا «تأخیر در استرداد» پیش‌بینی گردد؛ به‌ویژه با شناسایی مسئولیت مدنی دولت و قاضی صادرکننده دستور غیرقانونی. چنین اصلاحی علاوه بر رفع ابهام و کاهش اختلاف رویه، موجب تضمین حقوق متهم، شاکی و ثالث خواهد شد و می‌تواند الگوی منسجم‌تری در انطباق با اسناد بین‌المللی مانند کنوانسیون پالمو و کنوانسیون مریدا ارائه دهد.

۲- پیشنهاد پژوهشی-کاربردی

پیشنهاد می‌شود قوه قضائیه با همکاری سازمان بازرسی و دیوان محاسبات، سامانه‌ای یکپارچه برای ثبت، رهگیری و مدیریت اموال ضبط شده ایجاد کند (سامانه الکترونیکی جامع ضبط و استرداد اموال)؛ به‌گونه‌ای که از لحظه توقیف تا استرداد یا ضبط قطعی، اطلاعات مال (نوع، ارزش، وضعیت نگهداری) به‌صورت شفاف در دسترس مرجع قضایی، اصحاب دعوی و واحد اجرای احکام قرار گیرد. این سامانه می‌تواند با ماژول‌های جداگانه برای اموال سریع‌التلف، خودروها و اموال دیجیتال تکمیل شود.

منابع

۱. احمدی لاشکی، حمیدرضا؛ مقدری امیری، عباس؛ و ابهری، حمید. (۱۴۰۲). ادله الکترونیکی اثبات دعوا در دادرسی اداری و مدنی در ایران و فقه امامیه. پژوهش‌های نوین حقوق اداری، ۱۶.
۲. اردبیلی، محمدعلی، (۱۳۹۹)، حقوق جزای عمومی، (ج ۲). تهران: نشر میزان.
۳. آیین‌نامه اجرایی قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۴، مواد ۱۷ و ۱۸.
۴. آیین‌نامه نحوه اجرای اصل ۴۹ قانون اساسی ۱۳۷۹، ماده ۱۹.
۵. بخشنامه شماره ۹۹/۱۰۲ معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم قوه قضائیه.
۶. حر عاملی، محمدبن حسن. وسائل الشیعه، ج ۱۷، قم، دار الاحیاء التراث العربی.
۷. حسینی، سید محمد. (۱۴۰۰). مبانی مسئولیت کیفری در حقوق ایران و فقه امامیه. چاپ سوم. تهران: انتشارات میزان.
۸. خالقی، علی. (۱۴۰۰). آیین دادرسی کیفری (ج ۲). تهران: نشر میزان.
۹. دهخدا، علی‌اکبر. لغت‌نامه دهخدا، ذیل واژه‌های «ضبط» و «استرداد»، تهران، دانشگاه تهران.
۱۰. رأی وحدت رویه شماره ۶۸۲ هیئت عمومی دیوان عالی کشور، مورخ ۰۶/۱۰/۱۳۸۴.
۱۱. رأی وحدت رویه شماره ۷۴۵ دیوان عالی کشور، مورخ ۲۰/۰۵/۱۳۹۷.
۱۲. رأی وحدت رویه شماره ۷۹۹ هیئت عمومی دیوان عالی کشور، مورخ ۱۵/۰۷/۱۳۹۹.
۱۳. رأی وحدت رویه شماره ۸۰۸ هیئت عمومی دیوان عالی کشور، مورخ ۱۸/۰۹/۱۳۹۹.
۱۴. رأی وحدت رویه شماره ۸۱۸ هیئت عمومی دیوان عالی کشور، مورخ ۰۷/۱۰/۱۴۰۰.
۱۵. رأی وحدت رویه شماره ۸۴۴ هیئت عمومی دیوان عالی کشور، مورخ ۰۸/۱۲/۱۴۰۲.
۱۶. رأی وحدت رویه شماره ۸۴۶ هیئت عمومی دیوان عالی کشور، مورخ ۲۰/۰۲/۱۴۰۱.
۱۷. رأی وحدت رویه شماره ۸۵۹ هیئت عمومی دیوان عالی کشور، مورخ ۲۳/۱۱/۱۴۰۳.
۱۸. رضایی، حمزه؛ مراد نژادی، محمدرضا. (۱۳۹۷). واکاوی سیاست جنایی ایران در قبال امحا و مکتوم نمودن آثار و ادله جرم با تأکید بر قوانین و آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲. فصلنامه مطالعات حقوق، ۲۳، ۲۲۳، ۲۳۸.
۱۹. شامبیاتی، هوشنگ. حقوق جزای عمومی ج ۱، تهران، مجد.
۲۰. شاکری، ابوالحسن؛ و قلی‌زاده، بهروز. (۱۳۹۸). ضبط اموال در حقوق کیفری ایران. فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲۴(۸۷)، پاییز.
۲۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۴۷.
۲۲. قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، مواد ۱۴۷ (تبصره ۲)، ۱۴۹، ۲۱۵ و ۲۱۶.
۲۳. قانون اجرای احکام مدنی ۱۳۵۶، مواد ۲ و ۵۸.
۲۴. قانون جرایم رایانه‌ای ۱۳۸۸، ماده ۱۸.
۲۵. قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، ماده ۲۱۵.
۲۶. کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۸). حقوق مدنی: اموال و مالکیت. تهران: شرکت سهامی انتشار.
۲۷. کلینی، محمدبن یعقوب. الکافی، ج ۵، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۲۸. قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز ۱۳۹۲، ماده ۲۳.

۲۹. آیین نامه اجرایی اصل ۴۹ قانون اساسی، ماده ۳۵
۳۰. محمدی، حمید. (۱۳۹۰). ضبط، مصادره و اخذ اموال حاصل از جرم. تهران: گنج دانش.
۳۱. محقق داماد، سید مصطفی. قواعد فقه، ج ۲، قم، مرکز نشر علوم اسلامی.
۳۲. منتظری، حسین علی. (۱۳۷۰). مبانی فقهی حکومت اسلامی (ج ۳). تهران: نشر تفکر.
۳۳. موسوی اردبیلی، سید عبدالکریم. (۱۳۸۸). فقه الحدود و التعزیرات. قم: جامعه المصطفی العالمیه.
۳۴. نجفی، محمدحسن. جواهرالکلام، ج ۳۷، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
۳۵. نشست های قضایی (مجموعه)، استان های مختلف، ۱۳۹۲-۱۴۰۳
- * استان خراسان رضوی، مورخ ۱۳۹۷/۱۱/۰۴
- * استان اصفهان، مورخ ۱۳۹۸/۰۹/۱۴
- * مشهد، مورخ ۱۳۹۸/۰۵/۱۰
- * استان قم، مورخ ۱۴۰۰/۰۲/۲۵
- * مرکزی، مورخ ۱۴۰۰/۱۰/۱۵
- * قم، مورخ ۱۴۰۱/۰۴/۱۶
- * فارس، مورخ ۱۴۰۱/۰۲/۰۷
- * گلستان، مورخ ۱۴۰۱/۰۲/۲۱
- * فارس، مورخ ۱۳۹۹/۱۱/۲۹ و ۱۳۹۹/۱۱/۲۹
- * چهارمحال و بختیاری، مورخ ۱۴۰۲/۰۵/۳۰
- * تهران، مورخ ۱۴۰۲/۰۳/۱۵
- * اردبیل، مورخ ۱۴۰۳/۰۱/۲۷
- * سازمان قضایی نیروهای مسلح، مورخ ۱۴۰۲/۰۴/۲۶ و ۱۴۰۳/۰۱/۲۷
۳۶. نظریات مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه:
- * شماره ۷/۹۲/۱۰۴۸ مورخ ۱۳۹۲/۰۶/۰۴
- * شماره ۷/۱۳۹۹/۹۴۳ مورخ ۱۳۹۹/۰۸/۲۴
- * شماره ۷/۱۴۰۰/۳۸۲ مورخ ۱۴۰۰/۰۶/۲۱
- * شماره ۷/۱۴۰۰/۱۶۲۳ مورخ ۱۴۰۱/۰۸/۲۳
- * شماره ۷/۱۴۰۱/۶۹۰ مورخ ۱۴۰۱/۰۷/۱۰
- * شماره ۷/۱۴۰۲/۱۴۵ مورخ ۱۴۰۲/۰۷/۲۴
- * شماره ۷/۱۴۰۲/۲۵۶ مورخ ۱۴۰۲/۱۰/۰۲
- * شماره ۷/۱۴۰۲/۵۳۴ مورخ ۱۴۰۳/۰۲/۲۵
- * شماره ۷/۱۴۰۲/۵۵۷ مورخ ۱۴۰۲/۱۲/۱۶
- * شماره ۷/۱۴۰۲/۶۸۶ مورخ ۱۴۰۲/۱۰/۰۹
- * شماره ۷/۱۴۰۲/۹۶۶ مورخ ۱۴۰۳/۰۹/۱۱